

VIII. II. ENDRE KORA.

II. Endre s Gottfried aradi prépost. Jolánta királyné befejezti az aradi templomot. III. Honorius újabb áldozatokra buzdítja őt. Belső bajok. Investitúra-küzdelem Aradban. A várszerkezet bomlása. Főurak hatalmaszkodása. A pápa közbelépése. Az aradi és zarándi vár jóságai. A megye legrégebb szervezete. Első comesei. A megyei éle az Árpádok korában még fejletlen.

II. Endre uralkodása (1205—1235) épen nem javított az állapotokon; hiszen Imre kapkodó politikájának s vele a királyi tekintély csökkenésének is ő volt egyik legfőbb oka. Pedig kancellárja, *Gottfried*, ki épen akkor (1205.) lett aradi prépost, midőn ő-maga a trónra lépett, abban találta a királyi hatalom feladatát, hogy a fejedelem Isten kegyelméből örökölvén az országot, már azzal is hódolnia kell a folytonosságnak, hogy elődeit minden elhatározásában kövesse¹). Legkevésebbé ő követte; s épen az elv fölállítójával, első kancellárjával, az aradi préposttal, ki két éven át jelentős befolyást gyakorolhatott az államügyek intézésére, akként bánt, mintha nem is saját alattvalója, hanem ellenség volna, kinek javait, régi királyok adományait szabadon dúlathatja. II. Géza és Imre idejében a királyok és egyesek Aradban is úgy meggazdagították a papságot, hogy nem csoda, ha erejét érezve, nem mindenben követte a király parancsait s mint *Gottfried* esete mutatja, nyíltan is ellenállt. A *Gertrud* megöletését, majd a *Szentföldre* vezetett hadjáratot követő politikai s főképp pénzügyi zavarok, majd azok a mozgalmak, melyek az arany bulla kiadására vezettek, Aradot sem hagyták érintetlenül.

Gertrud királynét az elégtelen urak 1213-ban *Leleszen* megölték s testének egy részét ott temettette el a király, ki már a következő évben megerősítette *Boleszló* váci püspöknek azon hely monostora részére tett végrendeletét. Ezt *Kelemenös* aradi főispánnak tanácsával is tette; a mi érthető, mert az ajándékozott földek legnagyobb része a mai Arad éjszaki részében, *Zarándmegyében* feküdt. A disznótized, melyet a megjelölt falvakban odáig a váradi püspökség szedett, ezentúl szintén a leleszi prépostságot illette².)

¹) *Wenzel*, Árpádk. új okm. XI. 300. V. ö. Hazai Okm. I. 3. — ²) *Fejér*, III. 1., 153.

Kedvesebb emlékből maradt Aradon a király második feleségének, *Jolántának* neve, melyet a megye legnagyobb műemlékének, a prépostsági templomának fölépítése tesz nevezetessé. II. Endre Jolántát, a francia királyi családból származó *Courtenay* Péter hercegnek, Auxerre grófjának s a szép Jolánta konstantinápolyi hercegnőnek leányát 1216-ban vette nőül. Henrik latin császár halála (1216.) után Konstantinápolyban az egyik párt Jolánta királyné atyját, a másik ellenben férjét óhajtotta a latin császári trónra emelni. II. Endre most már valóban komolyan foglalkozott keresztes hadjárata tervével, remélvén, hogy egyúttal az egész Balkán-félszigetet is megszerezheti. Úgy látszik, hadgyűjtés végett a Maros vidékén is megfordult s ekkor történhetett, hogy egykori kancellárja, *Gottfried* prépost a társaságában levő ifjú királynét a nyolczvan év óta lassan épülő aradi templom befejezésére ösztönözte. Jolánta királyné — talán, hogy



Jolánta királyné és II. Endre).

kívánt végre jussanak férje szándékai s hogy a keresztes hadjáratban Isten segítse a királyt, — fogadalmat is tett a nagy arányú templom fölépítésére. III. Honorius pápa 1224. december 21. már köszönetét fejezhette ki a királyné iránt, hogy azt fölszenteltette²⁾. A fölszentelés, a körülmények egybevetése szerint, 1224. november 18-án történt. Ekkor volt ugyanis az egyház védőszentjének, Márton püspöknek ünnepnyolczada, s egyúttal Jolánta királyné nevenapja. Valószínű, hogy Márton-naptól (nov. 11.) Jolánta-napig (nov. 18.) tartottak az ünnepségek s hogy azokon a királyné, sőt a király is résztvett. «Reméljük, — írta Jolántához a pápa — hogy az ájtatosság, mely téged amaz egyház fölszentelésére buzdított, annak kellő felszerelésére is ösztönözni fog.» Annál bőkezübbnek kell lennie, mivel ezt könnyen teheti s illik is tennie. Kéri és buzdítja tehát, adjon és biztosítson kellő jövedelmet az aradi egyháznak. Ekként nemcsak jámbor-

1) A strassburgi codexből. — 2) Az oklevél *Fábiánánál*, I. 227—8.

ságáról tesz bizonyosságot, hanem azt is eléri, mit kétségkívül óhajt, hogy a jóságában részesült egyház Isten szolgálatában előhalad s idők folytán a szellemi téren másképen is gyarapodik¹).

Jolántánál, ki oly vallásosan nevelte hasonló nevű leányát, hogy ezt utóbb a boldogok sorába igtatta az egyház, nem is hiányzott a jóakarát. Még talán azt is az ő, 1232-ben történt elhunytának emlékére tette a király, hogy a királyi kamarákból évenként 2000 darab kőszót ajándékozott az aradi egyháznak²), mi egyébiránt együttjárt azon régibb jog elvesztésével, hogy az aradi egyház három hajója a Maroson Aradig vám nélkül szállíthasson sőt³). Az aranybulla 1222-ben különben is elrendelte, hogy a sőt ne tartsák az ország közepén, hanem csak Szabolcsban, Regéczen és a végekben.

Arad vidékéről is számosan vehettek részt II. Endre 1217. évi kereszties hadjáratában; de közvetlenebb fontosságú Aradra nézve az a sok belső baj, melylyel a király hosszas távolléte járt. A csanádi püspök magának tartotta meg a vert pénznek — az esztergomi érseket illető — tizedét⁴), de azért megkövetelte III. Honorius pápától, hogy ez — az aradi prépost közbenjárása mellett — megfizettesse a váradi püspöknek kölcsönadott pénzt⁵). Az aradi várnépek viszont Miklós aradi főesperest vádolták, hogy erőszakosan elfoglalta tőlük Basarág nevű földjüket⁶). A besenyődi Kilián hat varsándi lakost pénzének elvétele, a dolmányi Lőrincz neje több galsait (de villa colosa) tolvajlás, a septelyi Simon másokat ló-, ökor- és juhelhajtás, a pankotai nép két más pankotait két márkányi kártétel, az aradi prépost több berenteit 15 ökor elhajtása miatt vádolt be⁷). Néhány aradi várjobbágy megölte a szentpáli egyházfit stb.⁸) Ennél jóval nagyobb sérelem volt, hogy a király izmaelitákat, mint a pápa mondja, pogányokat küldött a kegyeiből kiesett aradi prépost, Gottfried javainak pusztítására. Temerkényről névszerént is tudjuk, hogy ott mohamedán bolgárok laktak⁹); Basarág Aradban, Basarabásza Zarándban neve szerént is a Bessarabákra, az izmaelitákra vagy szerezsenekre utal. Aradban tehát mélyebb értelme lehetett, mint az ország sok más vidékén, az aranybulla azon intézkedésének, hogy izmaeliták kamara-ispánok, só- és vámtisztek ne lehessenek. Endre kivette ugyan a sószállítást a zsidók és izmaeliták, mint bérlők kezeiből, mivel azonban a hajók beszerzése, tárházak felállítása nagy költséggel terhelte volna az amúgy is kimerült kincstárt, úgy egyezett meg a szállítás útjába eső káptalanokkal és apátságokkal, hogy a királyi sőtisztek félévenként fizessék meg nekik a szállítás költségeit. Az erdélyi sőt Szegedig a bulcsi apát és az aradi káptalan szállította. Úgy látszik, átra-

1) Theiner, I. 52. Fábán, I. 227—8. — 2) Fejér, III. 1., 323. — 3) Wenzel, Árp. új okm. VI. 520. — 4) Fejér, III. 1., 298. — 5) Wenzel, I. 165. — 6) Ritus expl. ver. 249. §. (Bélnél, 245.) — 7) U. o. 43., 46., 298., 309., 331. §§. — 8) U. o. 296. §. — 9) Dr. Réthy, Magyar pénzverő izmaeliták, 11. 1.

ködés nélkül jutottak el egészen a torkolatig. Az aradi káptalan a már említett 2000 darab kőstöt a szokásos fuvardíjon felül e szállítás fejében kapta II. Endrétől, míg nemsokára, 1238-ban, mint szintén láttuk, a jánosvitézek is kaptak 6—6 hajót, melylyel az Olton és a Maroson söt szállíthattak s egyébként is kereskedhettek¹⁾. Az aradi egyháznak tehát kétségkívül haszna volt a király nemzetgazdasági zavarából.

A basarági és izmaelita-ügyre vissza kell még térnem, mert az szorosan összefügg a várszerkezet felbomlásával. Előbb azonban Endrének két egyházi intézkedését említem meg. Mind a kettő elvi jelentőségű. Az egyik, hogy 1225-ben III. Honorius a benedekrendiek madoccai generale capitulumja tartását megengedvén, a rend ujjaalakítására s a visszaélések kiírtására szóló fontos gyűlés vezetésével a pécsváradi s Aradmegyéből a bulcsi apátot bízta meg²⁾. A másik mint az Európát megrendítő investitura-harcznak elkésett hullámcsapása érte Aradmegyét. 1225-ben ugyanis István aradi prépost zágrábi püspök lett s lemondott aradi méltóságáról. Honorius pápa a maga udvari káplánját, az olasz *Capuci* Jánost, a király pedig Albertet nevezte ki prépostúl. A pápa úgy fogta fel a dolgot³⁾, hogy Arad királyi prépostság lévén, eladományozása őt illeti meg, a királynak pedig csak a prépost kijelölésére van joga. Egyúttal azonban hangoztatta, hogy ezzel legkevésbé sem akarja a király jogait csorbítani⁴⁾. A parancsa végrehajtásának ellenőrzésével megbízott győri püspökhöz (1225. szept. 10.) írt levelében már érvénytelennek és semmisnek jelentett ki minden intézkedést, mi az ő akaratával ellenkezik s egyúttal szabatosabban fejezte ki fölállított tételét, mely szerint az aradi prépostság királyi lévén, hozzá *lelkiekben* (in spiritualibus) és a királyhoz *anyagiakban* (in temporalibus) tartozik⁵⁾. A király azonban nem engedett s másfél év múlva is csak úgy nyert elintéztést a kérdés, hogy Albert Rómába utazott, ott Capucit — valószínűleg a prépostság jövedelme egy részének átengedésével — lemondásra bírta s ezt a pápa, ki talán maga is belátta, hogy többet követelt, mint a mennyihez joga volt⁶⁾, 1227. febr. 12-én végre is megerősítette⁷⁾. A király, ez egy esetben, meg tudta óvni felségjogát s politikai szempontból már csak alárendelt fontosságú volt azon körülmény, hogy az ő jelöltje, Albert, kit immár a pápa is megerősített méltóságában, Róbert esztergomi érsek egyházi átkát vonta magára, mivel nem ösmerte el az esztergomi egyház joghatóságát s hogy őt a kiközösítés alól csak a pápának (1235. szept. 26.) kelt rendeletére oldotta fel a vizsgálatlalt megbízott pilisi és bélai apát s a bácsi főesperes.

1) *Fábián*, I. 184—6. — 2) *Fejér*, III. 2., 25. — 3) U. o., 50. — 4) *Theiner*, I. 62. — 5) *Theiner*, I. 63. — 6) *Knausz* (Zumbur) szerint (Új M. Sion, 1880. 676. l.), »itt a pápa az ő jogát kétségkívül kelletténél tágabban értelmezte!« Téves *Lányinak* (M. egyháztört. I. 420.) ez egyetlen esetre alapított azon következtetése, hogy a prépostságokat egy darabig maga a római szék adományozta. — 7) *Fejér*, III. 2., 457. és *Theiner*, I. 137—8.

Egyházi tekintetben tehát fontos volt Aradmegyére nézve az ő korszaka; másrészt azonban épen az ő nevéhez fűződik Aradban és Zarándban a *várszerkezet bomlása* s egyúttal a *nemesség erélyesebb szereplésének kezdete* a megyei életben. Említettem, hogy Aradot, mint királyi várat az oklevelek csak 1217-ben, tehát akkor emlegetik először, midőn a prépostság is virágozni kezdett. 1217-ben ugyanis az aradi várnépek (castrenses) közül Mátyás és Sarlód (Sorloud) a király által kiküldött bíró, Dezső csanádi püspök előtt arról vádolták Miklós aradi főesperest és csanádi kanoonokot, hogy Basarág (Bursorog) nevű földüket sérelmesen elfoglalta; a főesperes azzal védekezett, hogy ő pénzen vette azt a földet, még pedig egy szabad ember, Ug fia, Kelemen adta el neki. Ez érdekes adat arra nézve, hogy a várnépek már elidegenítik a számukra csak élethosszig átengedett földeket. A bíróság előtt Kelemen nem is tagadta az eladást, de azzal védekezett, hogy azon föld öröklött birtoka volt. Akkor pedig a várnépeknek semmi szavuk hozzá. A püspök tehát Váradra küldte őt, hol meg nem égetvén magát, fölmentették¹⁾.

Azonban II. Endre könnyelmű ajándékai következtében is fogytak a vár jószágai. Különösen a Csák-nemzetség egyik tagja, Miklós comes, Ugrin esztergomi érsek öcscse, a Kisfaludyak őse szerzett nagy birtokokat az aradi és zarándi várak rovására. A király, valamiért megharagudván *Gottfried* aradi prépostra, 1220-ban megfosztotta őt méltóságától s meghagyta *Miklós*, valamint *Othes* (Tötös?) comeseknek, hogy az izmaeliták (bolgárok) segítségével pusztítsák a káptalan s a prépost jószágait. E pusztításban résztvett Kalád fia, György úr is, kit e miatt már 1221-ben *egyházi átok* ért, melytől csak jelentékeny pénzösszeg lefizetése után bírt szabadúlni²⁾ A rablásban az egyház szereinek egy része is áldozatul esett³⁾, a mit csak úgy érthetünk meg, ha fölteszszük, hogy Aradvár jobbágysai és népei akadálytalanul bocsátották erődítéseitek közé a két comest, kik csupán így férhettek a vár közepén levő templomhoz. A birtokok nagy részét azután a foglalóknak adta a haragos király. Ily körülmények közt Honorius pápa személyesen lépett közbe. Különben is egyenesen hozzá ment Rómába panasza *Gottfried*. A pápa az esztergomi érseket bízta meg a vizsgálattal. Adorján bíbornok oly egyességre bírta a prépostot s György urat, hogy ez 98 ezüst márkát fizessen az okozott károkért s visszaadja az elhajtott 150 juhot is; ha fizetni nem akarna, Csőrévi nevű birtoka legyen örökösen az aradi egyháze s ha ezt is ellenezné, másodszer is kiközösítsék. A pápa 1222. évi január 17. kelt rendeletéhez képest még szigorúb-

1) Ritus expl. ver. 249. §. (*Bél*, 245.) Egészen hasonló ügyben ítelt ugyanazon évben az aradi prépost, midőn a békési várkatonaság járult hozzá panaszszal Kechen-föld elvétele miatt. Ő is istenítéletet alkalmazott. (U. o., 347. §., 263. l.) — 2) *Theiner*, I. 37. *Fejér*, III. 1., 406. és *Kaprinay* kézfiratai a budapesti egyet. könyvtárban, 4r. C. 5. kötet, nro. 75. — 3) *Balics*, II. 1., 246.

ban vizsgálhatta meg Miklós és Othes comesek ügyét. Az esztergomi érsek, veszprémi püspök és egresi apát köteles volt két hónap alatt kimerítő jelentést tenni s ha ezt ők elmúlasztanák, öngazolásukra személyesen kell vala megjelenniök Rómában. Egy év múlva csakugyan az örökvárosban találjuk a veszprémi püspököt a király két más küldötte kíséretében, kik teljes elégtételt ígértek a prépostnak, ha visszatér. Ebben, 1223. ápr. 29. a pápa is megnyugodott; csak arra kérte Endrét, hogy a prépostnak s káptalanannak Isten s a pápa iránt való tiszteletből teljes elégtételt adjon s így nyerje meg Isten tetszését, ki gyűlöli az igazságtalanságot és szereti az igazságot. Legyen rajta, hogy a prépost és káptalan necsak ne panaszkodjék, hanem inkább kegyelméről beszélhessen a szentszék előtt¹⁾.

A király, Honorius pápának egy 1225. júl. 15. kelt levele által is sürgettetve, végre felhatalmazta IV. Béla ifjabb királyt a helytelenül elajándékozott királyi javak visszavételére. Már 1230-ban jóváhagyta fiának, Bélának öcscse, Kálmán herczeg meghallgatásával tett azon intézkedését, hogy Miklóstól visszavette az aradmegyei Anha-Zehund és Hudi falvakat²⁾. S tette ezt, mint mondja, azért, mert jogtalan adakozása és mérhetetlen bőkezűsége által, saját értesülése szerént, a vármegyék jogai jobbadán megromolván, jobb tanácsra hallgatva, azokat a korábbi állapotba akarta visszahelyezni³⁾.

Az öreg király azonban csakhamar ismét Dénes nádor befolyása alá került s már 1232-ben ismét eszébe jutottak Miklós comes hű szolgálatai, melyeket az országban és országon kívül hűségesen és fáradhatatlanul tanúsított. Nem akarván, úgymond, hogy ne tapasztalja jótéteményeit, visszaadta elkobzott jószágait. Így Anhazehundot, mely határos az aradi vár jobbágyságai által bírt és szintén Anazehundnak nevezett földdel⁴⁾. Innen Péternek Babos nevű földje felé fordult a határ⁵⁾, majd nyugatfelé is mindenütt Babos mellett terjedt; akkor éjszakknak folytatódva, Basarágig ért⁶⁾, honnan keletnek kanyarodott s ott Oshyz földével, melyet Szornak neveznek, jutott szomszédságba, honnan egy Csiszár nevű várjobbágnak Szor nevű földje felé tartott⁷⁾. Az egész terület 50—60 □ kilométer lehetett; mai napig is színe, java a földnek, Arad közvetlen közelében⁸⁾.

A Csákyakon kívül a hatalmas Csanád-nemzetség is csorbítottatta az aradi vár jogait. Így 1235-ben Miklós nádor és a Hodos (Hudus)-nemzetségből való Gongá nevű pristaldus előtt az aradi vár jobbágysága nevé-

1) *Fejér*, III. 1., 411—2. *Fábián*, I. 227. — 2) *Fejér*, III. 2., 204.; *Fábián*, I. 6. Leghelyesebben Hazai Okmánytár. VI. 24—5. — 3) Hazai Okm. VI. 24. — 4) Szionda pusztá Tornya és Batonya közt. — 5) Szionda, Varjasháza és Babos puszták közt még 1759-ben is határjárást eszközölt Aradvármegye. — 6) Arad egyik legrégebb helye. Hová tartozósága miatt még 1881-ben is vitatkozott Csanád- és Aradvármegye, mely, a történelmi jog daczára, azzal végződött, hogy 1884. máj. 20. Basarágot és Sziondát Csanádmegye kapta. — 7) Basarág és Szent-Tamás közt lehetett. Most ismeretlen. — 8) Ez oklevél: Codex Patrius, I. 10—14. Haan, Dipl. Békésiense, 5—7.

ben Basu hadnagy, Nuhu, Bayr, Belche és Kelenin százados (centurio), a Csanád-nemzetségből való Gerváz ellen panaszt emelt Besenyő föld miatt. Az egyik kemény markú várjobbágy Váradon szent László templomában alávetette magát az istenítéletnek is; hordozta a tüzes vasat s baja nem esvén, megnyerte maga és társai részére a pert¹⁾. Ellenben összegezte magát az Aradhoz közel levő Szent-Pál egyházának szolgálója, ki Váradon, az aradi prépost által küldve, épen a miatt keresett igazságot, hogy Kátai Mihály fia, *Bodó* várszolga (serviens) megölte a Szent-Pál-egyház szolgáját, Hejkát²⁾.

Aradon kívül még csak egy királyi vár volt a Maros-Körös közében; *Zaránd*, a hasonlónevű vármegye középpontja. Igen sok várjóság tartozott hozzá s az utolsó falvak csaknem egészen Békés-vár szomszédságában feküdtek. Ezek közül Szerhetet (a békésgyulai határban az Aranyág és Itczefok közt ma is Szeregyháznak nevezett területet), Albát, (Fejéregyházat) és Krakkót³⁾ II. Endre elvette, majd 1232-ben ismét visszaadta *Csák* Miklós comesnek⁴⁾. E területen 6 halásztanyája volt a várnak. Ugyanígy tett Krakkóval is, mely egyebek közt a királyi kovácsok Kesej nevű földével volt határos⁵⁾. Magának a várnak területén a Csiger folyón külön molnárok öröltek a vár számára⁶⁾; még a XIV. század elején is van szó a vár rabszolgáiról, kiket Károly-Róbert király Zarándvármegye főispánságával együtt ad ajándékba⁷⁾; sőt külön regemondók, igriczek is tartoztak ehhez a várhoz⁸⁾. Ide számították Varsánd (Gyula-Varsánd) falvat is; melynek lakosai királyi szekerészek és favágók voltak⁹⁾. Várinak, Várajtának puszta neve is mutatja, hogy lakosai a vár népei (castrenses) voltak. A fekete-gyarmatiaknak 1241-ben külön vajdájuk volt, tehát bizonyos katonai szolgálatra voltak rendelve. Szóval e néhány adatból is kitűnik, hogy terjedelmes várjóságai voltak hajdan Zaránd váranak; csakhogy a védelem gyöngült már, mert itt is egyre több föld és nép jutott magánosak kezére.

Magának a megyének, mint közigazgatási területnek legrégibb szervezetről kevés biztosat mondhatunk.

A megye élén a *comes*, vagyis főispán állott.

Már szent István korából tudjuk ugyan, hogy Ajtony meghódított területéről a nép a maga comeseinek vezetése alatt sietett Csanádra, hogy megkeresztelkedjék¹⁰⁾, az egész területen pedig a későbbi időkben is csak 5 vármegye volt (Arad, Krassó, Horom, Temes, Torontál), melyeknek élén comesek állhattak; ez adat azonban, ha Aradra vonatkozik is, elhallgatja

1) Várad Regestrum *Bélnél*, 229. l., 158. cikk. — 2) Várad Reg. *Bélnél*, 235. l., 203. §. — 3) *Karácsonyi* a Békésm. tört. társ. évk. X. 18. — 4) Codex Patrius, I. 13. — 5) U. o. — 6) Codex Patrius, III. 110—1. — 7) U. o. — 8) Orsz. levélt. Dl. 12086. — 9) *Fejér*, Cod. Dipl. V. 3., 215. — *Szabó*, Kún László. 103. (1280-ról); és orsz. levéltár, Dl. 1179. (1284-ről). — 10) *Batthyány*, Sancti Gerardi vita et scripta, 327.

a főispán nevét. S a XII. század elejéig valóban nem tudunk megnevezni egyet sem¹⁾; a XII. századból is csak két nevet ösmerünk, melyet, jeles történetírók tekintélye alapján, a névsor élére illeszthetünk. E szerint Arad első főispánja, kinek neve fönmaradt, *Ottmár*, Kálmán, II. István s vak Béla király hű tanácsosa, 1107 táján²⁾. Ott állott már Kálmán király halálos ágya mellett is. «Ottmár ispán — így szól a krónika³⁾ — megtekintvén (a király föltövére tett) tapaszt, látá benne a kiszívott agyvelőt és mondá a királynak: Uram, jó lesz készülnöd az útra. Mit hallván a király, megijede és felsóhajta.» Az utóda miatt aggódó, beteges II. Istvánnak is ő mondta meg 1129-ben, hogy a megvakított Béla herczeg él, mire a király ezt azonnal udvarába hozatta, örökösévé tette s Uroz szerb fejedelem leányával, Ilonával házасította össze⁴⁾. Az 1198. évre még egy *Bethlent* említnek aradi főispánúl⁵⁾, kinek talán testvére volt azon Bethlen, ki 1175-ben mint a párizsi egyetem tanulója húnyt el.

Az első főispán, kit teljes hitelű oklevél említ, *Kelemenös bán*. Nevét 1214-ben a méltóságviselők közt utolsó helyen említi II. Endrének azon okírata⁶⁾, mely jóváhagyja a Boleszló váczai püspök által a leleszi prépostság részére tett adományt. A Csanád-nemzetség tagja; Belenignek s egy Kalán-leánynak fia volt. Bánná csak 1214 után lett; úgy látszik, 1224 előtt, mert ekkor már más comese volt Aradnak. 1247-ben mint Arad néhai főispánját emlegetik⁷⁾; talán a tatárjárás idejében esett el. Négy fia maradt; Pongrácz ki Aradmegyében két falut alapított, Csömör, Izsák és Elek. A család fenntartója Pongrácz lett⁸⁾.

Aradi comes és egyúttal Magyarország nádora volt 1224-ben, *Gyula*, vagy *Jula*, midőn II. Endre visszaadta Gergely győri püspöknek a Rábaközben levő Szovát földet, melyet annak idejében Péter győri püspök kapott, ennek utóda, Kozma azonban idegen kézre juttatott⁹⁾. Mint aradi főispánról csak egy adat maradt fenn. Azelőtt is fontos szerepet játszott. Sopronyi főispán volt már 1207-ben, 1219-ben bán és somogyi comes. Nádori méltóságában csakhamar a népszerűtlen Dénes váltotta fel, s ő, úgy látszik, beérte a báni méltósággal. IV. Béla utóbb megfosztotta minden

1) Ez nem akadályozza P. Nagy Lászlót (Aradm. ism. kézirat, VI. 13—33. l.), hogy az Árpádház kihaltáig 22 comest ne soroljon fel, kik közül különben csak 2 (Ottmár és Bethlen) igazolható némileg, a többi mind csak naiv föltevés; pl. a vezérek korából Velek, Arad, Csanád, Bua, Bukna. Ép ilyen tarthatatlan *Rácz* K. (Zarándi egyházmegye, 180. l.) azon állítása, hogy 1055-ben Ernyey, Salamon híres tanácsosa, volt az orodi comes. Talán onnan gondolja, hogy Buday (Polg. Lex. I. 65.) őt »valamely« megye főispánjának s 1067-ben a zastyi apátság alapítólevele »aláírójá«-nak (!) mondja, — ő pedig Zástyot Aradban kereste. — 2) *Wenzel*, Egyet. Encycl. III. 681. — 3) *Márk* krónikája (ford. Szabó), LXXXIII. l. — 4) *Thuróczy* krónikája, II. r. 63. fej. Budai (Polg. Lex. III. 32.) barsi főispánnak tartja, mi ellen *Wenzel* tekintélye áll. — 5) *Benkő*, Transylvania, II. 366. *Lehóczky*, Stemmatographia. — 6) *Fejér*, Codex Dipl., III. 1., 163. V. ő. Fábíán, I. 191. — 7) Árpádkori Új Okm. VII., 242—4. és Orsz. lt. Dl. 322. — 8) Bővebben: *Karácsonyi*, Tört. Ért., 1884. 7—9. l. — 9) *Fejér*, Cod. Dipl. III. 1., 466.

jóságától s uradalmait 1251-ben a bán rokonának, Demeter comes fiának, Sándornak adta¹⁾.

1240. ápril 20-án *Saul* volt Arad comese, midőn IV. Béla a ciszterciták egyetemes káptalanának a Bárczaságban néhány egyházat ajándékozott²⁾. Az ő idejében érte hazánkat s különösen Aradot is a tatárjárás veszedelme. E szörnyű hadjárat megingatta, de nem törte meg Aradban a megyei életet; azonban mindenesetre feltűnő, hogy attól kezdve egészen az Anjouk trónraléptéig egyetlen egy aradi comesnek nevét sem ösmerjük³⁾. A szomszéd Zaránd főispánjait is csak 1324 óta sorolhatjuk föl, Arad főispánjait pedig csupán 1344 óta.

Míg a tatárjárás előtt a megyei nemesség körömszakadtig ellenállt a fő- és várispánok, valamint udvarbírák (alispánok) minden bíraskodásának s megvárta, hogy a király, a nádorral együtt, magában a megyében keresse föl a panaszosokat s a megyegyűlésen mindenkinek alkalmat nyujtson kívánságai előadására, addig az 1298. évi 32. törvényczikk már mindenkire kiterjesztette a megye hatóságát; s ha a tömérdek kivételt csupán az 1495. évi 15. t.-cz. szüntethette is meg, bizonyos, hogy *szorosabb értelemben vett megyei élet csak a vegyesházbeliek korában fejlődhetett ki Aradban is, máshol is.*

1) U. o., III. 1., 47., 272. és IV. 2., 103—5. Arad főispánjául Lehóczky Stemmatographiája 1228-ból Simon Dénes tárnokmestert említi, de bizonyíték nélkül. — 2) *Fejér*, Cod. Dipl. IV. 3., 552. Utolsó helyen említve. — 3) P. *Nagy* L. 1288—1307-re említi ugyan Talpasi Tamást (id. Kézir. VI. 33.), de, szokás szerént, nem bizonyít. A Századok 1871. 670. és a Hazai Okmánytár VII. 262. lapján szó van egy orodi *Fekete* Péter comesről (comes Petrus Niger de Orod), ki a Csicséri-családból származik s ki Omode nádornak 1297. okt. 20. kelt levele szerént úgy egyezett ki Csicséri Jóbbal (a most Aradban és Temesben élő Ormosok egyik ősevel), hogy testvéreivel együtt átengedi Jóbb mesternek Latorcza nevű erdejöket, de kiköti, hogy az ő Orod nevű földjük ezen említett erdejének széléig, illetőleg azon folyóig terjedjen, mely Orod földet Csicsérföldtől elválasztja. Az oklevél azonban Ungban kelt s ungi viszonyokra, a comes szó pedig nem Orodra, hanem Fekete Péterre vonatkozik, úgy, hogy őt nem vehetjük fel Aradmegye főispánjainak névsorába. Ép oly kevésé tehetjük ezt az Aba-nembeli *Péter* comesszel, kinek és Sándor comesnek (Gyula volt orodi főispán vagyona örökösének) fiai a Maros és Fejér-Körös közt — tehát Aradban és Zarándban — levő javakon osztozkodtak 1299-ben. (Orsz. It. 1536—1538.) A comes czím ez időben már nem ritkán átszállt az apáról a fiúra s ha ezt mindjárt az illető terület főispáni méltóságára vonatkoztatnók, egy megyében egyszerre több főispánt is találánk.

